TALABA YOSHLARNI FAKULTATIV MASHG‘ULOTLARGA JALB QILISH METODIKASI

To‘xtanazarov Ismatullo Ummataliyevich-jismoniy tarbiya va sport o‘yinlarini o‘qitish metodikasi kafedrasi katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Ushbu maqolada talaba yoshlarni fakultativ mashg‘ulotlarga jalb qilishning pedagogik, tashkiliy va metodik asoslari yoritilgan. Shuningdek, talabalar ehtiyojlarini o‘rganish, qiziqishlar xaritasini shakllantirish, fakultativ mashg‘ulotlarni mazmunan boyitish, raqamli axborot vositalaridan foydalanish, rag‘batlantirish va pedagogik monitoringni yo‘lga qo‘yishga asoslangan metodik yondashuv taklif etilgan. Maqolada fakultativ mashg‘ulotlarga jalb qilish samaradorligini baholash mezonlari va amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: talaba yoshlar, fakultativ mashg‘ulotlar, oliy ta’lim, motivatsiya, qiziqish, pedagogik metodika, ijtimoiy faollik, kasbiy kompetensiya, bo‘sh vaqt, individual yondashuv, talabalar ishtiroki, pedagogik monitoring.

KIRISH

Bugungi kunda oliy ta’lim tizimida talabalarning nafaqat nazariy bilimlarini, balki amaliy ko‘nikmalari, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va shaxsiy qobiliyatlarini rivojlantirish muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Bu jarayonda o‘quv rejasida belgilangan mashg‘ulotlar bilan bir qatorda fakultativ mashg‘ulotlarni samarali tashkil etish ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Fakultativ mashg‘ulotlar talabalarning asosiy o‘quv jarayonidan tashqari, o‘z qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlariga muvofiq qo‘shimcha bilim hamda ko‘nikmalarni egallashiga xizmat qiluvchi mashg‘ulotlar sifatida qaraladi. Ular ilmiy-tadqiqot faoliyati, xorijiy tillar, axborot texnologiyalari, sport, san’at, ijodkorlik, sog‘lom turmush tarzi va kasbiy mahoratni rivojlantirish kabi yo‘nalishlarda tashkil etilishi mumkin.

Talabalarni fakultativ mashg‘ulotlarga jalb qilish faqat mashg‘ulotlar jadvalini tuzish yoki e’lon berish bilan cheklanmaydi. Bu jarayon talabalarning ehtiyojlarini aniqlash, ularning qiziqishlariga mos faoliyat turlarini taklif qilish, mashg‘ulotlar uchun qulay sharoit yaratish, pedagog va murabbiylar faoliyatini muvofiqlashtirish hamda ishtirokni muntazam rag‘batlantirishni talab etadi.

G. Chapman, H. Green va D. Obembe tomonidan oliy ta’lim talabalarining darsdan tashqari faoliyatda ishtirok etish motivlari o‘rganilgan tadqiqotda ichki qiziqish, ijtimoiy aloqalar, kasbiy rivojlanish va tashqi rag‘bat kabi omillar muhim o‘rin tutishi ko‘rsatilgan [1]. Bu esa fakultativ mashg‘ulotlarni tashkil etishda barcha talabalar uchun bir xil yondashuvdan foydalanish o‘rniga, ularning individual maqsadlari va ehtiyojlarini hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi.

Talabalarni fakultativ faoliyatga jalb etishning yana bir muhim jihati — mashg‘ulotlarda qatnashishga to‘sqinlik qiladigan omillarni bartaraf etishdir. J. Dickinson, T. L. Griffiths va A. Bredice tadqiqotida vaqt, mashg‘ulot o‘tkaziladigan joy, moliyaviy imkoniyatlar va talabalar orasidagi turli ijtimoiy sharoitlar qo‘shimcha faoliyatlarda ishtirok etishga ta’sir qilishi mumkinligi yoritilgan [2].

Adabiyotlar tahlili

Oliy ta’limda talabalar faolligi va qo‘shimcha mashg‘ulotlarda ishtirok etish masalalari zamonaviy pedagogik tadqiqotlarning muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Ilmiy manbalarda talabalar faolligi faqat mashg‘ulotlarda qatnashish bilan emas, balki ta’limiy vazifalarga ongli munosabat, mustaqil izlanish, ijtimoiy muloqot va o‘z rivojlanishiga mas’uliyat bilan yondashish orqali ham namoyon bo‘lishi ta’kidlanadi.

G. Chapman, H. Green va D. Obembe tomonidan 2023-yilda chop etilgan tadqiqotda talabalar qo‘shimcha faoliyatlarda ishtirok etishining to‘rtta asosiy motivi — tashqi rag‘bat, ichki

qiziqish, ijtimoiy aloqalar va boshqalarga foyda keltirish istagi — tahlil qilingan [1]. Tadqiqot natijalari faoliyat turiga qarab motivlar farqlanishini ko‘rsatadi. Masalan, sport va talabalar birlashmalarida ichki qiziqish hamda ijtimoiy munosabatlar muhim bo‘lishi mumkin. Ushbu xulosalar fakultativ mashg‘ulotlar mazmunini talabalar ehtiyojlariga moslashtirish zarurligini asoslaydi.

J. Dickinson va hammualliflarining 2021-yildagi tadqiqoti oliy ta’lim muassasalarida darsdan tashqari faoliyatlarda qatnashishga to‘sqinlik qiluvchi omillarni o‘rganishga bag‘ishlangan [2]. Unda vaqt taqchilligi, faoliyat joyining qulayligi, moliyaviy imkoniyatlar va talabalar o‘rtasidagi turli sharoitlar ishtirokka ta’sir qilishi mumkinligi ko‘rsatilgan. Bu holat fakultativ mashg‘ulotlarni rejalashtirishda dars jadvali, transport imkoniyatlari, zarur jihozlar va faoliyatning iqtisodiy jihatdan qulayligini hisobga olish kerakligini anglatadi.

Mazkur ilmiy manbalar tahlili fakultativ mashg‘ulotlarga talabalarni jalb qilishda quyidagi yo‘nalishlar muhimligini ko‘rsatadi:

- talabalar ehtiyojlari va qiziqishlarini o‘rganish;
- mashg‘ulot mazmunini amaliy va shaxsiy rivojlanish maqsadlariga moslashtirish;
- vaqt va tashkiliy to‘siqlarni kamaytirish;
- ijtimoiy hamkorlik va jamoaviy faoliyatni rivojlantirish;
- talabalar fikr-mulohazalarini muntazam yig‘ish;
- mashg‘ulotlar samaradorligini aniq mezonlar asosida baholash.

Shu bilan birga, xalqaro tadqiqotlar natijalarini mahalliy oliy ta’lim muassasalariga tatbiq etishda talabalar tarkibi, ta’lim yo‘nalishi, moddiy-texnik imkoniyatlar va mavjud tashkiliy sharoitlarni hisobga olish zarur.

Metodologiya

Maqolani tayyorlashda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish, pedagogik modellashtirish va metodik tavsiyalar ishlab chiqish usullaridan foydalanildi. Taklif etilayotgan metodika talabalarning fakultativ mashg‘ulotlarda ishtirokini oshirishga qaratilgan bo‘lib, uni amaliyotga tatbiq etish jarayonida muassasaning imkoniyatlari va talabalarning ehtiyojlari hisobga olinishi lozim.

Talabalar ehtiyojlari va qiziqishlarini aniqlash

Fakultativ mashg‘ulotlarni tashkil etishning dastlabki bosqichi talabalar qiziqishlarini aniqlashdan iborat. Buning uchun anonim so‘rovnoma, qisqa suhbat, fokus-guruh, elektron so‘rov yoki guruh murabbiylari orqali fikr-mulohazalarni yig‘ish usullaridan foydalanish mumkin.

So‘rovnoma quyidagi savollarni qamrab olishi tavsiya etiladi:

1. Qaysi yo‘nalishdagi fakultativ mashg‘ulotlarda qatnashishni xohlaysiz?
2. Mashg‘ulotlarda qatnashishdan asosiy maqsadingiz nima?
3. Siz uchun qaysi kun va vaqt qulay?
4. Mashg‘ulotlarda qatnashishingizga qanday omillar to‘sqinlik qilishi mumkin?
5. Mashg‘ulot mazmuni va tashkil etilishi bo‘yicha qanday takliflaringiz bor?

Javoblar umumlashtirilib, talabalar ehtiyojlari bo‘yicha yo‘nalishlar shakllantiriladi. Masalan, sport va sog‘lom turmush tarzi, xorijiy tillar, axborot texnologiyalari, ilmiy-tadqiqot faoliyati, san’at va ijodkorlik, liderlik va volontyorlik kabi fakultativ yo‘nalishlar tashkil etilishi mumkin.

So‘rov natijalarini tahlil qilishda faqat eng ko‘p ovoz olgan yo‘nalishlarni tanlash bilan cheklanmaslik kerak. Kichik guruhlar ehtiyojlari, imkoniyati cheklangan talabalar uchun qulayliklar va turli ta’lim yo‘nalishlarining kasbiy ehtiyojlari ham e’tiborga olinishi lozim.

2. Fakultativ mashg‘ulotlarga jalb qilishning bosqichlari

Taklif etilayotgan metodika besh bosqichdan iborat.

Birinchi bosqich — diagnostik bosqich. Talabalarning qiziqishlari, bo‘sh vaqti, ehtiyojlari va ishtirok etishga to‘sqinlik qiluvchi omillar aniqlanadi. Olingan ma’lumotlar fakultativ mashg‘ulotlar rejasini ishlab chiqishda asos bo‘lib xizmat qiladi.

Ikkinchi bosqich — tashkiliy bosqich. Mashg‘ulot yo‘nalishlari, rahbarlar, o‘tkazilish joyi, jadvali, zarur jihozlar va ishtirok etish tartibi belgilanadi. Mashg‘ulotlar asosiy dars jadvali bilan muvofiqlashtiriladi.

Uchinchi bosqich — motivatsion bosqich. Fakultativ mashg‘ulotlarning mazmuni, foydasi va kutiladigan natijalari talabalarga tushuntiriladi. Ochiq mashg‘ulotlar, namoyishlar, mahorat darslari va faol qatnashayotgan talabalar tajribasini ommalashtirishdan foydalaniladi.

Talabalar motivatsiyasini oshirish metodlari

Talabalarni fakultativ mashg‘ulotlarga jalb etishda quyidagi metodlardan foydalanish tavsiya etiladi.

Qiziqishga asoslangan tanlov metodi. Talabalarga bir nechta fakultativ yo‘nalishlar taklif qilinadi. Ular o‘z qiziqishi va ehtiyojiga mos yo‘nalishni tanlash imkoniga ega bo‘ladi.

Amaliy natijaga yo‘naltirish metodi. Mashg‘ulotlar yakunida talabalar o‘zlashtirgan ko‘nikmalarini namoyish qilishi mumkin. Masalan, loyiha taqdimoti, sport ko‘rgazmasi, ijodiy ish, kichik tadqiqot yoki amaliy topshiriq natijasi.

Jamoaviy faoliyat metodi. Talabalar kichik guruhlarda ishlaydi, umumiy maqsadlar belgilaydi va vazifalarni o‘zaro taqsimlaydi. Bu hamkorlik, muloqot va jamoa oldidagi mas’uliyatni rivojlantiradi.

Tengdoshlar orqali jalb qilish metodi. Fakultativ mashg‘ulotlarda qatnashayotgan talabalar o‘z tajribasi bilan boshqalar o‘rtasida bo‘lishadi. Bunda targ‘ibot majburiy xarakterda bo‘lmasligi, balki ixtiyoriy tajriba almashishga asoslanishi lozim.

Raqamli axborot metodi. Mashg‘ulotlar jadvali, ro‘yxatdan o‘tish shakli, e’lonlar va natijalar universitetning mavjud elektron platformalari yoki rasmiy aloqa kanallari orqali yetkaziladi. Talabalarning shaxsiy ma’lumotlari himoyalanishi va raqamli vositalardan foydalanish imkoniyati cheklangan talabalar uchun muqobil yo‘l ham mavjud bo‘lishi kerak.

Fakultativ mashg‘ulotlarni tashkil etish modeli

Yo‘nalish	Asosiy vazifa	Tashkil etish shakli	Kutiladigan natija
Sport va sog‘lom turmush tarzi	Jismoniy faollik va sog‘lom odatlarni rivojlantirish	Sport to‘garaklari, sog‘lomlashtirish mashg‘ulotlari	Jismoniy faollik va jamoaviy hamkorlikni qo‘llab-quvvatlash
Ilmiy-tadqiqot faoliyati	Izlanish va tahlil ko‘nikmalarini rivojlantirish	Ilmiy to‘garak, loyiha va seminarlar	Mustaqil fikrlash va tadqiqot ko‘nikmalarini rivojlantirish
Axborot texnologiyalari	Raqamli savodxonlik va amaliy ko‘nikmalarni oshirish	Amaliy kurslar, loyiha laboratoriyalari	Raqamli vositalardan maqsadli foydalanish
Xorijiy tillar	Muloqot va til ko‘nikmalarini takomillashtirish	Suhbat klublari, munozaralar	Til amaliyoti va o‘zaro muloqotni rivojlantirish
San’at va ijodkorlik	Ijodiy qobiliyatlarni namoyon etish	Musiqa, teatr, tasviriy san’at mashg‘ulotlari	Ijodiy tashabbus va o‘zini ifodalash imkoniyatini kengaytirish
Liderlik va volontyorlik	Tashabbuskorlik va ijtimoiy mas’uliyatni rivojlantirish	Jamoaviy loyihalar, ijtimoiy tadbirlar	Hamkorlik, rejalashtirish va tashkiliy ko‘nikmalarni rivojlantirish

Mazkur model fakultativ mashg‘ulotlarning barcha oliy ta’lim muassasalarida aynan bir xil tashkil etilishi shartligini anglatmaydi. Yo‘nalishlar talabalar so‘rovi, mavjud mutaxassislar, moddiy-texnik baza va muassasaning ustuvor vazifalariga qarab belgilanadi.

Xulosa

Talaba yoshlarni fakultativ mashg‘ulotlarga jalb qilish oliy ta’lim muassasalarida ta’lim-tarbiya jarayonini boyitish, talabalarning qiziqish va qobiliyatlarini rivojlantirish, bo‘sh vaqtini mazmunli tashkil etish hamda ijtimoiy faolligini qo‘llab-quvvatlashning muhim yo‘nalishidir.

Maqolada amalga oshirilgan ilmiy-uslubiy tahlil asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi:

1. Fakultativ mashg‘ulotlarga talabalarni jalb qilishda ularning qiziqishlari, ehtiyojlari, kasbiy maqsadlari va individual imkoniyatlarini hisobga olish zarur.
2. Mashg‘ulotlarning mazmuni talabalarga amaliy foyda berishi, yangi ko‘nikmalarni egallash va o‘z qobiliyatlarini namoyon qilish imkonini yaratishi lozim.
3. Mashg‘ulot jadvalini qulay tashkil etish, zarur sharoitlarni yaratish va ishtirok etishga to‘sqinlik qiluvchi omillarni kamaytirish talabalar qatnashuvini qo‘llab-quvvatlaydi.
4. Motivatsiyani oshirishda amaliy topshiriqlar, jamoaviy loyihalar, tengdoshlar tajribasi, ochiq mashg‘ulotlar va maqsadga muvofiq rag‘batlantirishdan foydalanish tavsiya etiladi.
5. Raqamli axborot vositalari fakultativ mashg‘ulotlar to‘g‘risida ma’lumot yetkazish va ro‘yxatdan o‘tishni yengillashtirishi mumkin. Bunda axborotdan teng foydalanish va shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish ta’minlanishi kerak.
6. Fakultativ mashg‘ulotlar samaradorligini baholashda qatnashuv soni bilan bir qatorda muntazamlik, qoniqish, o‘zlashtirilgan ko‘nikmalar va faoliyat natijalarini ham hisobga olish lozim.
7. Taklif etilgan metodikaning amaliy samaradorligini aniqlash uchun oliy ta’lim muassasasida pedagogik kuzatuv va tajriba tashkil etish, olingan ma’lumotlarni tizimli tahlil qilish zarur.

Umuman olganda, talaba yoshlarni fakultativ mashg‘ulotlarga jalb qilishning samarali metodikasi talabalar ehtiyojlarini o‘rganish, qulay tashkiliy sharoit yaratish, motivatsiyani rivojlantirish, amaliy faoliyatni kuchaytirish va natijalarni muntazam monitoring qilishga asoslanishi kerak. Bunday yondashuv fakultativ mashg‘ulotlarni talabalarning shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlovchi samarali ta’limiy muhitga aylantirish uchun metodik asos bo‘lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Bergdahl N., Bond M., Sjöberg J., Dougherty M. va boshqalar. Unpacking student engagement in higher education learning analytics: a systematic review. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*. 2024. Vol. 21, Article 63. https://doi.org/10.1186/s41239-024-00493-y
2. Enim R. P., Alzmeter L., Rónay Z. Participation of Students in all Areas of Governance in Higher Education Institutions in the Light of the Literature – A Systematic Review. *International Journal of Cognitive Research in Science, Engineering and Education*. 2024. Vol. 12, Issue 2, pp. 437–450. Fredricks J. A., Blumenfeld P. C., Paris A. H.
3. School Engagement: Potential of the Concept, State of the Evidence. *Review of Educational Research*. 2004. Vol. 74, Issue 1, pp. 59–109. https://doi.org/10.3102/00346543074001059